

# پیدایش علوم قرآن

## و چهره های

## مختلف تفاسیر

### علوم قرآن:

تاریخ قرآن بخشی از علوم قرآن « میباشد که بنا به اظهار نظر نویسندگان تاریخ این فن ، این اصطلاح یعنی اصطلاح علوم قرآن در قرن هفتم هجری بوجود آمد .

ولی استاد محمد عبدالعظیم زرقانی مدرس علوم قرآن و علم حدیث در دانشگاه «الازهر» میگوید : من در کتابخانه « دارالکتب المصریه » به کتابی برخورددم تحت عنوان « البرهان فی علوم القرآن » تألیف علی بن ابراهیم سمید ، مشهور به « الحوفی » که در سنه ۴۳۰ هجری در گذشته است ، این کتاب در ۳۰ مجلد نگاشته شده اما ۱۵ جلد آن ، آنهم بطور غیر مرتب . بیشتر یافت نشد و تمام مجلدات ناقص ن کتاب خطی بود .

من فوق العاده میل داشتم که مقدمه کتاب را ببینم تا از مطالعه آن اطمینان پیدا کنم که ابتکار از آن او است و این « الحوفی » است که اصطلاح « علوم قرآن » را پدید آورده و نخستین کتاب را در این باره نگاشته است . ولی متأسفانه جلد اول بسر نوشت ۱۴ جلد دیگر دچار گشته و مفقود شده بود ! لکن اسم کتاب کافی بود که مرا بر این حقیقت رهنمون باشد و تاریخ تدوین این فن را در دو قرن قبل از قرن هفتم یعنی اوائل قرن پنجم هجری سراغ بگیرم .

در همان کتابخانه (دارالکتب المصریه) دو کتاب

• گویا تمام وسائل و ابزاری که برای کشف حقایق مربوط به زمین و آسمان اختراع شده همگی برای کشف معانی قرآن بوجود آمده است !

«مصطفی رافعی»

• لازم است اعتراف کنیم که علوم طبیعی و فلکی و فلسفه و ریاضیات که در اروپا اوج گرفت ، در حقیقت از قرآن اقتباس شد . و اروپا شهری برای اسلام است !

«دینورت» دانشمند اروپائی

- ۱ - پیرامون تفسیر و تاویل قرآن؛ سوره و آیه .
- ۲ - در شرائط تفسیر قرآن واقوالی درباره تفسیر به رأی . و خاتمه کتاب مشتمل است بر آداب عالم و متعلم ... (۴)
- و همچنین در این قرن قاضی القضاة «جلال الدین البلقینی» (۵) کتابی مینویسد بنام «مواقع العلوم من مواقع النجوم» که دارای شش فصل است : فصل اول در شأن و مواقع و وقایع نزول آیات که در این فصل از ۱۲ نوع آیاتی : که در مکه نازل شده یا در مدینه ، در سفر یا در شهر ، در تابستان یا در زمستان یا به هنگام استراحت پیامبر و نیز شأن نزول نخستین و آخرین آیات نازل شده نامی برد .
- فصل دوم پیرامون سند قرآن که شش نوع است : (متواتر ، آحاد ، شاذ ، قرائتهای رسول اکرم (ص) راویان و حفاظ قرآن) .
- فصل سوم - در باره طرز تلاوت آیات و اداء کلمات قرآنی است که مشتمل بر شش نوع میباشد : ( وقف ، ابتداء ، اماله ، مد ، تخفیف همزه و ادغام ) .
- فصل چهارم - در الفاظ قرآن که مشتمل بر هفت

خطی دیگر مربوط به قرن ششم نظر م را جلب کرد ، بنامهای «فنون الاقنان فی علوم القرآن» (۱) و «المجتبی فی علوم تتعلق بالقرآن» که هر دوی آنها تألیف «ابن الجوزی» (متوفای سنه ۵۹۷هـ) بود .

در قرن هفتم «علم الدین السخاوی» که در سال ۶۴۱ بدرود حیات گفته ، کتابی تألیف نموده است بنام «جمال القراء» و در همین قرن کتاب دیگری برشته تحریر در آمده بنام «الوجیز فیما يتعلق بالقرآن العزیز» تألیف ابو شامة متوفای ۶۶۵ هجری .

سپس قرن هشتم فرا میرسد و در این قرن «بدر الدین الزرکشی» که در سال ۷۹۴ هجری وفات یافته کتابی تحت عنوان «البرهان فی علوم القرآن» (۲) تألیف میکند که نسخه خطی این کتاب در خزانه تیموریه در دو جلد ناقص موجود است .

قرن نهم هجری برای این علم یمن و برکت بارمغان آورد زیرا در همین قرن بود که «محمد بن سلیمان الکافیجی» (۳) متوفای سنه ۸۷۳ هجری کتابی تألیف نمود که سیوطی درباره اش میگوید : «چنین کتابی تا بحال نوشته نشده است و آن مشتمل بر دو باب است :

- (۱) سیوطی در کتاب «الاتقان فی علوم القرآن» ج ۱ ص ۱۳۵ - در ذیل النوع در ۳۷ از کتاب ابن جوزی بنام «فنون الاقنان فی القرآن» یاد میکند . ولی در همین جلد ص ۷ همان نام را می آورد .
- (۲) سیوطی در همان کتاب در النوع ۴۸ ج ۲ ص ۲۷ از این کتاب نام برده و نظر زرکشی را در موضوع «اختلاف و تناقض» مورد توجه قرار میدهد و در ج ۱ ص ۵ ابواب چهل و هفتگانه کتاب او را بر می شمرد .
- (۳) اباعبدالله محیی الدین الکافیجی - الاتقان : ج ۱ ص ۳
- (۴) مناہل العرفان فی علوم القرآن ص ۲۹ - الاتقان ج ۱ ص ۳ .
- (۵) سنه وفات او در کتابهای مناہل العرفان زرقانی و الاتقان سیوطی ذکر نشده است .

نوع میباشد: (غریب، معرب، مجاز، مشترك، مترادف استماره و تشبیه).

فصل پنجم - درمعانی آیات که مربوط به احکام قرآن است که ۱۴ نوع میباشد: (عامی که بر عموم خود باقی است، عام، مخصص؛ عمومی که از آن اراده خاص شده است، آیه ای که بوسیله سنت تخصیص خورده، سنتی که بوسیله آیه تخصیص خورده است، مجمل، مبین، ماول، مفهوم، مطلق، مقید، ناسخ، منسوخ نوعی از ناسخ و منسوخ که مدت مبینی به آن عمل شده و عمل کنند هم تنها یکی از مکلفین بوده است).  
فصل ششم - درمعانی که متعلق به الفاظ قرآن است که پنج نوع میباشد: (فصل، وصل، ایجاز، اطناب و قصر).

و نیز در قرن نهم بود که «سیوخی» کتابی را تحت عنوان «التحجیر فی علوم التفسیر» تألیف نمود که همان سبک «مواقع العلوم...» و «بلقیسی» را داشت البته با شرح و بسط بیشتر و اضافاتی.

سیوطی در سنه ۸۷۲ هـ از تألیف این کتاب فراغت حاصل نمود (۱) ولی فکر بلند و هست والای وی او را قانع نکرد و مسمم گردید با تبحر و تتبع و تحقیق و سیوخی کتاب دیگری در این رشته بنگارد و لذا کتاب نفیس و پر ارزش «الاتقان فی علوم القرآن» را نوشت و در سال ۹۱۱ هـ در اوائل قرن دهم بدرود حیات گفت. و بنا بگفته استاد محمد عبدالمظیم زرقانی:

(۱) الاتقان ج ۱ ص ۵ - مناهل العرفان ط ۲ ص ۳۰

(۲) مناهل العرفان ط ۲ ص ۳۰

(۳) الفهرست ط قاهره ص ۵۶ تا ۶۲

مرك او پایان نهضت تألیف در علوم قرآن بود (۲)  
ضمناً این ندیم، در کتاب گرانقدر «الفهرست»

۴۷ کتاب در تفسیر قرآن، ۲۵ کتاب در معانی و مشکلات و مجازات قرآن، ۱۴ کتاب در غرائب قرآن، ۶ کتاب در لغات قرآن، ۲۲ کتاب در قرأت قرآن؛ ۶ کتاب در نقطه گذاری و شکل قرآن، ۴ کتاب در لامات قرآن، ۱۲ کتاب در بیان وقف و ابتداء در قرآن ... ۱۰ کتاب در مشابهات قرآن، ۳ کتاب در مقطوع و موصول قرآن، ۶ کتاب در جزعهای قرآن، ۱۱ کتاب در فاضل قرآن، ۱۹ کتاب در عدد آیات قرآن، ۱۸ کتاب در ناسخ و منسوخ قرآن، ۶ کتاب در باره نزول قرآن، ۱۱ کتاب در احکام قرآن و ۲۱ کتاب در معانی مختلف قرآن بر شمرده است. (۳)

\* \* \*

### علوم قرآن در قرن اخیر:

در قرن ما حرکت و فعالیت چشمگیری در این علم پدید آمد. در سال ۱۳۲۵ هجری علامه شیخ طاهر جزائری کتاب گرانبهای حدود ۳۰۰ صفحه تألیف نمود که نام آن «التبیین فی علوم القرآن» میباشد.

و همچنین شیخ محمود ابودنیه و شیخ محمد علی سلامه برای دانشجویان دانشکده اسول دین دانشگاه الازهر کتابی نوشتند بنام «منهج الشرکان فی علوم القرآن».

عبدالرحمن سیوطی، علوم قرآن را بطرز جالب و محققانه مورد بررسی و تحقیق قرار داد.  
 و در قرن حاضر نیز تحقیقات نسبتاً جالب و دامنه‌داری صورت گرفته است که در این مورد باید از کتاب «مناهل العرفان فی علوم القرآن» استاد زرقانی نام برد.

\* \* \*

**نکته قابل توجه** اینکه مادر بحث‌های آینده گفتگویی در باره تفسیر قرآن خواهیم داشت اما آنچه که فعلاً می‌خواهم یاد آور شوم اینست که تفاسیر بر حسب اختلاف زمان یا اختلاف مذاق و سلیقه و یا اختلاف رشته علمی و تخصصی مفسران، مختلف نوشته شده است و از عجایب این کتاب الهی اینست که هر مفسری از هر جهت بقرآن توجه نموده آنرا غنی و کامل و جامع و خارق العاده یافته است چه آنها که از لحاظ ادبی و جنبه اعجاز لفظی بتفسیر آیات پرداخته‌اند و چه آنها که از لحاظ قهقی و مسائل فرعی و یا اخلاقی و چه آنها که از نظر معارف

و مباحث فلسفی و کلامی و چه آنها که از جهت مسائل سیاسی و اجتماعی و چه آنها که از لحاظ اشتمال آیات بر علوم عصری، قرآن را تفسیر کرده‌اند.

طنطاوی از جمله مفسرانی است که بیشتر به تطبیق آیات بر علوم جدید توجه کرده میگوید:  
 «هر کشف تازه‌ای که میشود معنی آیه‌ای از قرآن روشن می‌گردد که تا آن کشف جدید بعمل نیامده بود مردم نمی‌توانستند حقیقت آن آیه را دریابند» (۲)

تالیفات در مورد پاره‌ای از مباحث علوم قرآن فراوان است و ما برخی از آنها را یاد آور میشویم:  
 ۱- «اعجاز القرآن» تألیف مصطفی صادق دافعی.  
 ۲- «اثر القرآن فی تحریر العقل البشري» تألیف شیخ عبدالعزیز جاویش.

۳- «القرآن الکریم: وصفه، اثره، هدايته، اعجازه» نوشته: شیخ عبدالعزیز خولی.

۴- «القرآن والعلوم العصرية» اثر شیخ طنطاوی جوهری.

۵- «جواز ترجمة القرآن» تألیف شیخ محمد مصطفی مراغی رئیس دانشگاه الازهر.

۶- «مسألة ترجمة القرآن» تألیف شیخ مصطفی صبری شیخ الاسلام ترکیه.

۷- «النبا العظيم عن القرآن الکریم، والطريقة المثلى فی دراسته» از علامه شیخ محمد عبدالله دراز نماینده دانشگاه الازهر در کشور فرانسه (۱)

\* \* \*

خلاصه آنچه در بالا بررسی شد اینکه علوم قرآن، که تنها بخشی از آنرا «تاریخ قرآن» تشکیل میدهد، بصورت يك فن تدوین شده و محبوب در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم بدست «حوفی» پایه گذاری شد و در دو قرن ششم و هفتم: ابن جوزی و سخاوی و ابوشامه، آنرا دنبال کردند و در قرن هشتم زرکشی، همت نموده کاملتر از اسلاف خود در این فن تتبع و تحقیق کرد تا در اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم مرد توانای ابن میدان، جلال الدین

(۱) مناهل العرفان فی علوم القرآن ط ۲ ص ۳۱ و ۳۲

(۲) بنقل مقدمه تفسیر نوین تألیف محمد تقی شریعتی ص ۶۱

از جمله « **دینورت** » میگوید : « واجب است اعتراف کنیم که علوم طبیعی و فلکی و فلسفه و ریاضیات که در اروپا اوج گرفت عموماً از قرآن اقتباس شده است ، بلکه اروپا شهری برای اسلام است » (۴)

\* \* \*

نکته دیگری که تذکار آن در اینجا لازم بنظر می-رسد اینست : موضوعی که متأسفانه دانشمندان و محققان کمتر بدان اهتمام ورزیده اند ، مسئله بسیار مهم **تاریخ قرآن** است و اگر بحث و جستجویی در این خصوص دیده شود همانطور که اشاره کردیم ضمن بحث از علوم قرآن بوده و تنها تألیف مستقلی که در زمینه تاریخ قرآن مشاهده گردیده است ، « تاریخ القرآن » (۵) علامه فقید ابو عبد الله زنجانی ( متوفای سال ۱۳۶۰ هـ ) میباشد که در ۱۳۵۴ هـ مطابق ۱۹۳۵ م در قاهره بچاپ رسیده است .

و کتاب تاریخ قرآن تألیف آقای محمود درامیا استاد دانشگاه مشهد که در حد خود جالب و قابل استفاده است

مصطفی صادق رافعی از پاره ای از علوم ، نامبرده و میگوید : « بیگمان قرآن سبب پیدایش جمیع علوم اسلامی و مرجع همگی آنها است و هیچ علمی یافت نمیشود مگر که دارندگان آن در قرآن نگرسته و ماده اصل آن علم یا ماده بقاء و حیاتش را از این کتاب گرفته اند » (۱)

« گویا جمیع آلات و ادواتیکه برای کشف حقائق علمی آسمانی و زمینی اختراع گردیده همگی برای کشف معانی قرآن بوجود آمده است » (۲) **قائد بزرگ و دانشمند فلکی مشهور « غازی احمد مختار پادشا »** هفتاد آیه از قرآن مجید را موافق آخرین کشفیات علوم طبیعی و فلکی جدید تفسیر نموده و ۲۵ سال عمر خود را در تألیف کتاب « **سرائر القرآن** » (۳) صرف کرده است !  
نه تنها مسلمانها بلکه محققین اروپائی و مستشرقین منصف نیز به حقائق علمی قرآن اعتراف کرده اند ،

(۱) اعجاز القرآن ص ۱۱۸

(۲) همان مأخذ ص ۱۲۶

(۳) کتاب بسیار جالب « سرائر القرآن » را مؤلف دانشمند در استان بول به ترکی نوشته و توسط محب-

الدین خطیب مدیر مجله « الزهراء » بربی ترجمه شده است .

(۴) المعجزة الخالده تألیف شهرستانی ص ۲۹

(۵) این کتاب در سال ۱۳۱۶ شمسی بوسیله مرحوم ابو القاسم سحاب بفارسی ترجمه گردیده است .

## ضرب المثلهای جالب

\* مرغی که پره‌های قیمتی دارد عمرش کوتاه است!

\* دست سبک ضربه اش سنگین است!

\* مورچه هم قادر است سگاز بگیرد!

\* هر گاه پیران « آواز » بخوانند جوانان هم « زهرمه » میکنند!

\* از دواج زودش مشکل است و دیرش مشکلی بزرگتر!

\* طلا آهن ربای انسانی است.

( ضرب المثلهای بالا از اقوام مختلف گرد آوری شده است )